

Կոչեն զանձինս ծովի խանս եւ յաղթութեանց մարտադիրք ,
 Դոքա զբօսանք են առ քեւ , եւ իբրեւ ձեան ծըւէնք ցիրք
 Տալին յալեաց քոյ փրփուրս , այնք՝ որ եղենն ոտընհար
 Յօխորտակեալն Լճմադայ եւ նըշխարաց Տրափալկար :
 Լճուքդ այդ են պետութիւնք՝ ի բիւր փոխեալ՝ ի քէն զատ .
 Լսորեստան ու Լալադա , Հռովմ , Կարքեզոյն ուր են արդ .
 Զուրք քո զնոսա մաշէին , մինչդեռ կային դեռ ազատ ,
 Լա բըռնաբար զաչ իւրեանց արկանէին թագազարդ .
 Յեկաց խրժից եւ ստրկաց նըւաճեցան օփոնքն այն .
 Յանկման նոցին՝ պետութիւնք ի յանապատ փոխեցան :
 Ոչ այդպէս դու , այլ միշտ նոյն կաս՝ բաց յալեացրդ դրուժան .
 Կապոյտ դիմաց քոյ չածէ ծիրըս ծընգեալս ամանակ .
 Իբր յայգու անդ քում ստեղծման՝ հոսես եւ արդ նոյնգունակ :
 Ո՛վ հրաշափառ հայելի , յոր Լարձրելոյն իսկ ինքնին
 Կերպարանի երեւոյթ՝ ի յոյզ ծըփանց մըրըրկաց .
 Դու հանապազ՝ թէ հանդարտ թէ ի սարսուռ թէ ի հովին ,
 Ի փոթորիկս , ի սահմանս սառնասուզակ բեւեռաց ,
 Լա ընդ թօնուտ արջնաթոյր այրեցածին խորշակաւ ,
 Լնեզր անհուն եւ վըսեմ յաւերժութեան ես պատկեր .
 Դահաւորակ անտեսին . ի նոյն հիւթոյ քում տարեր՝
 Օ եռունք վըհիդ հաստեցան . երկիրս ամէն քեզ պատկառ ,
 Լա դու սիգաս խաղաս սոնք անհետազօտ մենափառ :
 Լա ես եղէ խանդակաթ ի սէր քոյն , ուլկէան ,
 Լա ըզբօսանք մանկութեան իմոյ եղեն քո ալիք ,
 Սահիլ գընալ ի նոսին պըղպըջակաց քոյ նըման .
 Տըղայ տիոցս՝ ափնակոծ կոհակքդ էին խաղալիկք .
 Լոքին ինձ հեշտք եւ հաճոյք . ցըրտասարսուռ եւ թէ ծով
 Լրկանէր աչ ինչ նոքօք , էր եւ երկեղն այն քաղցրիկ .
 Վանզի նըման իսկ նոցին՝ էի եւ ես քո մանկիկ .
 Ըջծըփանացդ առնուի համ ի մօտոյ եւ հեռուստ ,
 Լա իբր յայժմուս գըզուէին ձեռք իմ ըզբաշ քո հարուստ :

Լ. ՊԱՅՈՒՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

Գրանի :

Հնութեանց ծարաւի ազգասեր մը
 օտարաց վրայ աչքը դարձընելէն առաջ՝
 նախ իր սրտին մօտ կեցող յիշատակ-
 ները ետեւէ կ'ըլլայ քննելու դիտելու և
 անոնցմով նախ յագելու : Եր քաղա-
 քականացեալ դարուն մէջ ամէն զար-
 գացման հետամուտ ազգեր քաղաքակա-
 նութեան և ազգասիրութեան այս գըլ-

խաւոր մասերէն մէկուն վրայ ալ մաս-
 նաւոր մտադրութիւն և փոյթ կ'ընեն .
 իրենց նախնեաց հնութիւնները ետեւէ
 են նորոգելու , պահպանելու , հիմն զա-
 նոնք դնելով իրենց արդի և ապագայ
 փառացը : Հռովմ գոհ չըլլալով մինչև
 ցայսօր զաշխարհք զարմացուցած իր
 ծանօթ հնութիւններովը՝ օրէ օր դետ-
 նի հաւասար եղած իր ջնաշխարհիկ
 շէնքերը կը վերականգնէ ու մեռած յի-
 շատակները կը կենդանացընէ : Լճէնք
 դարերէ ի վեր աւերմանց և կործան-
 մանց տակ հեծելէն վերջը՝ բարերար

և հայրենասէր ձեռուըններէ օժանդակեալ՝ նորէն իր հին Լիւրպոլիսն ոտք կը հանէ . Լիւրպոլիս իր դրացի քրոջը մոխրաշունչ որդւոցը մնացորդներովը մեծամեծ թանգարաններ կը ճոխացընէ . մինչև հիւսիսային ցրտագին սառերու տակ ծածկուած յիշատակներն ալ իրենց թուանցը ջերմ սրտերովը կը տաքնան կը կենդանանան : Հապա մե՞նք . . . մենք մինչև ցէրք օտարաց հետաքրքրութեանը միայն նիւթ պիտի ըլլանք , ու Լինուէի և Լաբելոնի աւերակաց տակ թաղուած աղգացը պէս՝ օտարներու ձգենք մեր յիշատակները քննելու , իբրև թէ Հայ ազգը չըլլար ամենեւին : Վանի որ մենք զայսպիսիս միայն խորհրդածելը ունինք , առանց կարենալու էապէս այս մէկ խոշոր պարապուծիւնը լեցընելու ու չթողլու որ այս վիհը երթալով ալ խոշորնայ , կը նմանինք այն դժբախտին որ գետին եզերքը կեցած՝ կը տեսնայ իր սիրելոյն խոխոջածայն ալեաց մէջ թաղուիլ կորսուիլը առանց մէկ օգնութիւն մը կարենալու ընել որ զանիկայ այն անխուսափելի կորուստէն ազատէ :

Լճենիս ունեցած մեր հայրենեաց աւերակներուն մէկուն պատկերքը կը գրգռէ զմեզ որ մեր ընթերցասէր հայրենակցաց երկու խօսքով ալ յիշեցընել տանք թէ ինչ են այն աւերակները և թէ ինչ յիշատակներ ու սրտեր այդ անշարժելի աւերակաբլրոց տակ ծածկուած են :

Լյոս աւերակներս հիմու Լյրեան քաղքէն 4—5 ժամ հեռու դէպ ՚ի հարաւային արևելք , նեղ ու ահաւոր ձորի մը մէջ Վեղ լեւան հարաւային ստորոտը Գեղափ ու վերջը Գառնի անունեալ քաղաքագետօղնէ : Խրաւ մեզի ժամանակակից աղգասէր հնասիրի մը ըսածին պէս , այս գեղեցկադիտակ տեղուանքս ասկէ չորս հազար տարի առաջ՝ արդի վայրենութիւնը ու անբնականութիւնը չունէին . նոյն ժամանակները քաջասիրտ և կրօնասէր ազգի մը նախահօր արժանի թուր Վեղամ իր հայրենաժառանգ երկիրները որդւոցը

մէջ բաժնելէն վերջը , կու գար այս տեղուանքս , ու անշուշտ դրից գեղեցկութեանցը և ամրութեանը զմայլեալ կը կանգնէր իր Գեղափ դաստակերտը , իր մնացեալ կեանքը հոն պսակելու մտքով : Լյրեն շինասէր դիտաւորութեանցը կը հետևէր նաև իր թուր Վառնիկ , որ իր պապուն կանգնածը պայծառացուց ընդարձակեց ու իր անունը կրկնելով վրան՝ Գառնի անուանեց : Լյոս ժամանակներէն , այսինքն հայկայ թուներէն ՚ի վեր՝ մեր հայրենեաց շէն ու զարդարեալ տեղերէն մէկն եղած է այս կողմերս ալ , զորն որ թէպէտ հրաբղխական զօրութիւններ շատ անգամ վեր ՚ի վայր ըրած են , այլ միշտ այն բարձրաբերձ լեռներէն և այն խոխոջածայն անցքերէն Լջատ գետին 4—500 ոտք բարձրութենէ Վեղ լեռնէն թաւալելով իջած խոխոջածայն ջրոց արձագանգները հայ անունը կը հնչեն , և բնութեան զարմանալեացը վրայ փոխարէն հայ բերաններէ Գեղեցիկ անուանակոչութիւնը ժառանգած են : Հոս շատ անգամ հայկական յաղթական վահանները իրենց որոտմանցը ձայնակից առած են լեռները , և արիասիրտ հայ մանկանց բուռն սաստկութեանը չգիմանալով՝ գահավիժած ինկած են կոշկու փրթուածոց վրայէն ու ջրոց սահանաց տակը թաղուած կորսուած են հայրենեաց և կրօնից թշնամիները :

Հոս կանգնեց քրիստոսասէրն Տըրդատ Գ դարուն սկիզբը ժամանակագրաց անուանած Կարմանալի (Սաղտը , ուրուն համար կ'ըսէ Խորոնեցին . “Օայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ ըզշինուած ամրոցին Վառնոյ , զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք , երկաթագամ և կապարով մածուցեալ . յորում շինեալ և քառն կոշտոյ , մահարձանօք , սքանչելի դրօշուածովք բարձր քանդակաւ , ՚ի համար քեռ իւրոյ Խոսրովի դրխտոյ , և գրեալ ՚ի նմա զյիշատակ իւր հելլենացի գրուլ , Լյոս , ըստ Խորոնեցոյն , հովանոցը՝ վերջին պատմիք Սարապի անուանեցին , իսկ հիմա

Խաղտ անունը մնացած է վրան , թէպէտ 1679էն , այսինքն Լորեանայ մեծ սասանութենէն վերջը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ կոյտ մը աւերակաց , յիշատակ՝ թէ ատենօք մեծագործ է եղեր այն ազգին թագաւորը որ այս շէնքերը շիներ է , բայց հիմա չկայ . . . , իր աւերակաց տակը թաղուած են այն մեծագործքը իրենց մեծագործութեամբքը հանդերձ , հրաշալին իր հրաշալեօքը , ազգասէրն . . . այլ իր ազգը . . . իր ազգը իր գործովքը ու սրտովք պիտի ցուցնէ թէ այն թաղման ու յաւիտենական քնոյն դատապարտեալ չէ , և աշխարհիս ճակատագրոյն մեծ գրքին մէջ եղելոց ու անցելոց դասէն չէ այն ազգը՝ որ ամէն աղետից , թշուառութեանց մէջ պահած է իր ազգութիւնը , և թէ որ բաղդը և ժամանակը կործաներ են մարդկային շինուածքը , այլ Եստուծոյ շինածը որ է սիրտն՝ չէ ու պիտի չկարենան կործանել :

Տիւպուս ժամանակակից ճանապարհորդը , որ շատ հետաքրքրական քնննութեամբ պտըտած է մեր հայրենեաց այս կողմերս , իր յիշատակագրութեանցը մէջ աղուոր կերպով կը ստորագրէ Վառնոյ ու Օւարմանալի հովանոցին աւերակները , զորն որ համառօտիւ մը կ'ուզենք յիշել հոս , ուրիշ ազգասէր գրչի ու առթի ձգելով ճշգրտագոյն ու ընդարձակագոյն ստորագրութիւնները :

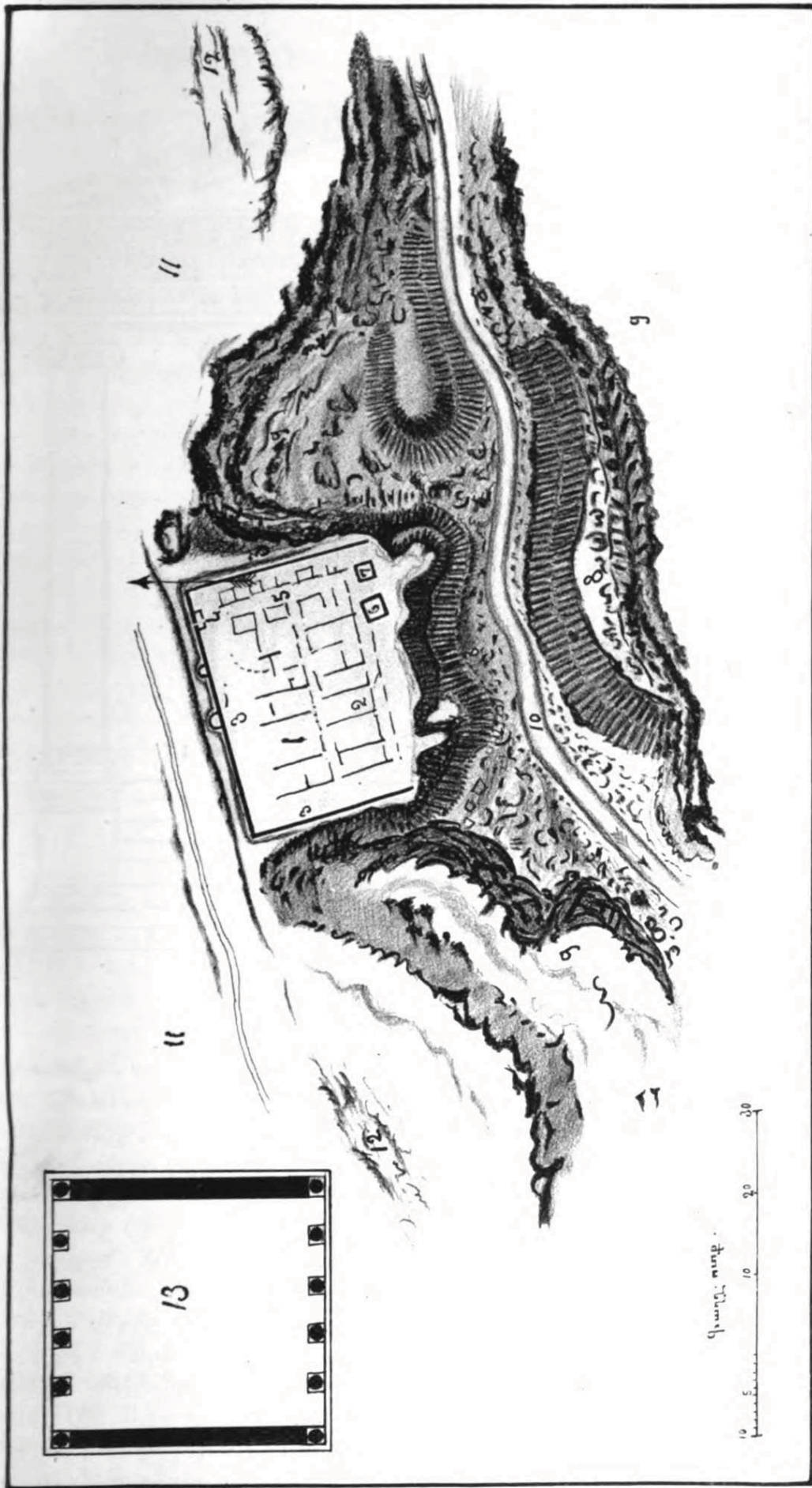
« Լորեանէն 16—17 վերստ հեռու , կ'ըսէ Տիւպուս , Վառնի (Բզատ) գետը նեղ անցքի մը բերնէն Լորասիայ դաշտին մէջէն կ'անցնի : Ենք այս գետիս եզերքէն 20 վերստ դէպ 'ի վեր գնացինք մինչև Վառնի : Բայս գետեղերացս սկիզբները հերձաքար ու կուպիճ՝ լեռներէ պատած է , որոնց ստորտը ողորկ ու հատուածեալ է . լերանց երեսը թերթ թերթ կաւճէ ու հրաբխային բուսական հողերէ ձևացած է : Լերանց անցքէն 6 վերստ դէպ 'ի վեր գետը լաւայի ահագին յորձանքի մը ստորոտէն կ'անցնի . և այս լաւային տակը կաւիճ ու բոլորովին հրաբխային բուսական հող է : Կորձանքը յանկարծ

կը կենայ , ու վերջին ծայրը խոշոր կտուրուանքներէ սեպաձև ժայռեր ձևացած են (պատկերին 9 թիւը) : Ենք այս լաւային հոսանքին վրայ ելանք , որն որ մինչև Վառնի կը տարածուի : Լորեսը խորտուբորտ հրաբխացեալ ժայռերու կտորուանքներէ ծածկուած է : Բայս լաւային հոսանքը Վառնիի արեւմտեան կողմը կ'իյնայ (թիւ 11) . իսկ Վառնի (Բզատ) գետը քաղքին արեւելեան կողմէն ահագին հեղեղատի մէջ կը թաւալի (թիւ 10) :

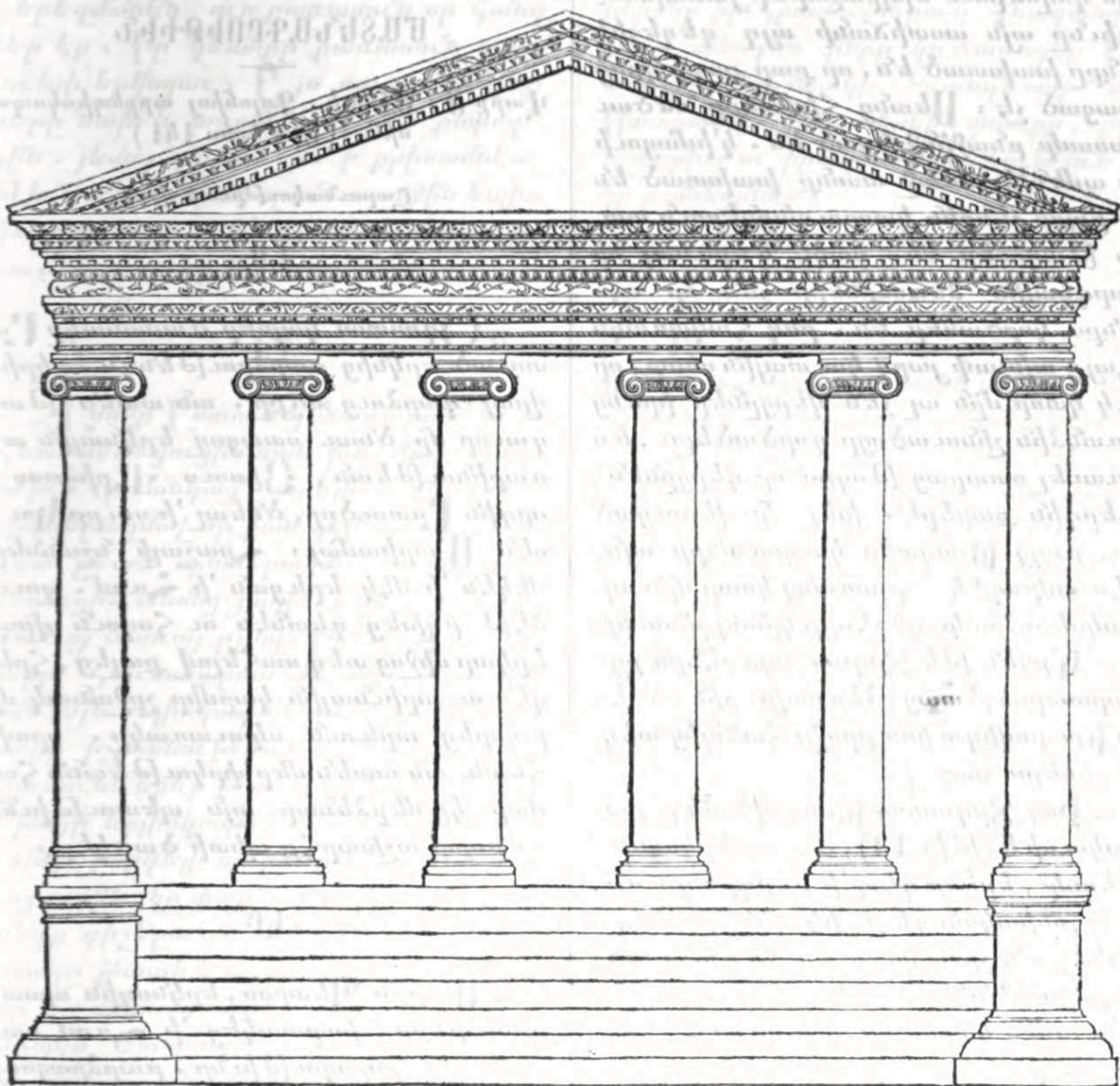
« Խրիկուան դէմպարիսպներու , տուներու աւերակաց յաճախութենէ , աւրուած ջրանցքներէն , ու ջարդուած անտառի մը քանի մը մինակ մնացած ծառերուն նման՝ ասդին անդին ցրուած աւերակաց կոյտերէն (թիւ 12) իմացանք որ Եծ Վառնին հասած էինք , զորն որ Վրիստոսէ 2000 տարի առաջ Վեղամ շինած էր ու Վեղամէ ըսած , իր թուն ալ մեծցուցած Վառնի աւուաներ էր իր անունովը : Բայց հիմա այնչափ հրաշալիքներէն , որոնցմով զարգարեր էր զանիկայ Տրդատ՝ անոր Խոսրովիդիսոյ հաճելի ըլլալուն համար , ինչ մնացեր էր . . . :

« Հազիւ թէ ձիէն վար իջանք , ու աւերակաց մէջ պզտի հիւղի մը մէջը բաներս տեղաւորեցի՝ վազեցի մէկէն որ Խորոնեցւոյն է դարուն մէջ ստորագրած զարմանալի հովանոցը գտնեմ :

« Բջի բանը Վառնիի հին բերդը (թիւ 1) եղաւ տեսածս , որ արեւելեան կողմը Վառնի գետին վրայ լաւայի հոսանքին եզերքը շինած է : Ետը ձեր քառակուսի է , 2—300 ոտք երկայն ու քիչ մ'ալ պակաս լայն . այն եզերքը , որուն տակէն Վառնի գետը 4—500 ոտք խորութենէ կ'անցնի՝ սեպաձև է . իսկ երկու կողմնակի կտուրուանքը (թիւ 3 բոլոր պարիսպը) թէպէտ 'ի բնութենէ պաշտպանեալ է , բայց լաւայի քարին մէջ կտրուած ամուր պարիսպ մըն ալ ունի : Վետին հակառակ կողմը որն որ բնութենէ պաշտպանութիւն չունի , մարդկային ճարտարութեամբ զօրաւոր ամրութի-

ԳԱՌՆԻ ԼԵԱՌՆ ԵՒ ԱՊԱՐԱՆՔ ԽՈՍՐՈՎԻԴՆՈՅ

Տրդատայ Հովանոցը

ներ ունէր . աշտարակաց հիմունքը , և նաև հիւս . արեւմտ . կողմի ծայրերը՝ որ բերդին մէջի թաղուած աւերակաց գրէ խաւոր կտորուանքներն են , դեռ կ'երևնան : Այս մնացորդաց մէջ է նաև մեծ դուռը (թիւ 4), որուն վրայ խաչ մը ըլլալով՝ կ'երևի թէ այդ դուռը Հայաստանի մէջ քրիստոնէութիւն մտնելէն վերջը շինուած է :

Ասկէ մինչև զառ ՚ի վայրին հիւս . արևել . անկիւնը երկայն ճամբայ մը կայ (թիւ 5), որուն ծայրը կոյտ մը խորտակած սիւներու , խոյակներու ու կտորտած քարերու , և ահա այս է Տրդատայ թաղտ ըսուածը (թիւ 7) :

Ամբողջ ժայռը որուն վրայ բերդը շինուած է , հրաբխական մնացուածոց ու լաւայի կոյտ մըն է : Տրդատայ թաղտին կողմէն ժայռը դէպ ՚ի Գառնի գետին վրայ կը հարթանայ , և այն բարձրութենէն դէպ ՚ի նեղ խորխորատին տեսքը խիստ զարհուրելի է . խորխորատին երկու կողմերը 100 ոտք բարձրութեամբ ուղղահայեաց պազալդական լաւայի կոթողներէ ձևացած է (թիւ 8), որ վերէն շատ գեղեցիկ կ'երևան : Աշխարհքի այսպիսի զարմանալիք մը ո՞վ կրնար այսպիսի հրաբխական խորխորատի մը բերանը կախուած լաւայի կոյտի վրայ շինել : Հայաստանի

այս կողմերուս երկրաշարժի յաճախու-
թիւնը այն աստիճանի այդ գեղեցիկ
շէնքը խախտած են, որ քար քարի վրայ
մնացած չէ : Աեանց հիմունքը մեծաւ
մասամբ բնաջինջ եղած են . կ'իմացուի
որ ամենէն առաջ ասոնք խախտած են
ու բոլոր շէնքին կտորուանքներուն տա-
կը թաղուեր են . ասկէ կ'երևնայ որ
մարդկային ձեռուրները չեն որ այս
շէնքս կործաներ են . ընդ հակառակն
Հայք այնչափ յարգ կու տային անոր , որ
մէկ կտոր մըն ալ չեն վերցըներ իրենց
առանձին շինուածոցը գործածելու , ևս
առաւել օտարաց թողլու որ վերցընեն :
Իներդին քարերէն խել մը վերուցած
են , բայց թաղտին կտորուանքը այն-
պէս ամբողջ է , որ առանց կտոր մըն ալ
սլակսելու՝ ամբողջ շէնքը կրնայ շինուիլ :

„ Կ'ըսեն թէ Տրդատ այս շէնքս յոյն
ճարտարապետաց ձեռքովը շինած է ,
իր Խոսրովիդուխտ քրոջը հաճոյից տեղ
մը շինելու մտքով :

„ Իսկ Տրդատայ թաղտին ձեւը քա-
ռակուսի է (թիւ 13) , 3/4 ոտք երկայնու-
թեամբ , երեսը դէպ 'ի բերդին դուռը ,
ու 6 յոնիական գեղեցիկ սիւններ ունէր .
սիւններուն շրջապատն էր 25 բթաշափ ,
բարձրութիւննին 22 ու կէս ոտք . շէն-
քին ամէն կտորն ալ փառաւոր է . քիւ-
քը առիւծներու գլուխներով զարդա-
րուած է : Աջատ գետին վրայ նայող
կողմն ալ ճակտին պէս շինուած է ,
քիչ փոփոխութեամբ : Այս հովա-
նոցիս արեւմտեան կողմն է Խոսրովի-
դըխտոյ բուն պալատը (թիւ 6) , որուն
շէնքը աւելի պարզ է ու հեղեղատի քա-
րերէ շինած է . այս շէնքս ալ հովանո-
ցին պէս գետնի հաւասար է : Վառնիի
մէջ դեռ շատ աւերակներ կան եկեղե-
ցեաց : Այդ հատը միայն մնացած է ,
զորն որ այս աւերակաց մէջ բնակող
քանի մը տնուորները (թիւ 2) նորո-
գեր են . մնացած ամէն շէնքերն ալ եր-
կրաշարժի բռնութենէն ընկճուած են :
Ինչ սարսափելի ոյժ եղած պիտի ըլ-
լայ , որ այս ամուր պատերը կարենայ
թղթի թերթի մը պէս թաւալել :

Հ. Գ. Մ .

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վարդ Ս . Աննոյի , Գոյունոյ արքեպիսկոպո-
սին : (Տես կրեւ 141)

Շարունակութիւն և վերջ

ԼԱ

„ () գոստոս կայսեր ժամանակը լ'ը-
տուած երկնից բարձրութենէն երկրիս
վրայ դարձուց աչքը . ան ատեն թա-
գաւոր մը ծնաւ ստացող երկնային ա-
ռաքինութեան , Յիսուս Վրիստոս ,
որդին լ'ստուծոյ , ծնեալ 'ի սուրբ Կու-
սէն Սարիամայ : Հրաշալի նշաններ
մէկէն 'ի մէկ երեւցան 'ի Հռոմ . զուտ
ձէթ բղխեց գետնէն ու հողուն վրայ
երկար միջոց տեղ սահելով քալեց , հրե-
ղէն ու արիւնային կարմիր շրջանակ մը
բոլորեց արեւուն սկաւառակը . սրով
հետեւ ան ատեն մեր փրկութեանն հա-
մար կը մերձենար այն պետութիւնն
որ բոլոր աշխարհք պիտի ծածկէր :

ԼԲ

„ Սուրբ Պետրոս , երկնային պատ-
գամաբերը , խորտակեց 'ի Հռոմ սա-
տանային կարողութիւնը . բարձրացուց
զաստուածային նշանը զխաչն և նուի-
րեց քաղաքը Փրկչին : Հոնտեղէն իւրը-
կեց Փռանկները դարձնելու համար
իրեք աստուածապաշտ անձինք , Ղլլա-
քերիոս , Ղլլալերիոս , և ուրիշ երրորդ
մը՝ որ ճամբան մեռաւ : Սէկալ երկու-
քը եկան իմացուցին աս բանս Պետրո-
սի , որ իր հովուական գաւազանն ա-
նոնց ձեռքը տուաւ : Ինոնք զրին զայն
Սատերնոսի գերեզմանին վրայ , հրա-
մայելով իրեն յանուն Սրբոյն Պետրոսի
որ մահուան քունէն արթննայ և իրենց
հետ ընկերակցի Փռանկաց երկիրն եր-
թալու : Սատերնոս իր վարժապետին
անունը լսածին պէս՝ հնազանդեցաւ ա-
նոնց . լ'ստուծոյ կամքովը երկիրը պա-
տուեցաւ , ու ինքը անկէց դուրս ելլե-
լով հողակոշտը բռնեց ու ազատեցաւ :